

درآمدی بر اصول و روش ترجمه

دکتر کاظم لطفی پور ساعدی

درآمدی بر اصول و روش ترجمه

دکتر کاظم لطفی پور ساعدی،

مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۱

برای بررسی هر موضوع لازم است نخست آن موضوع تعریف شود. ترجمه چیست؟ برای ترجمه تعاریف متعددی ارائه شده که هر کدام منعکس کننده دیدگاه نویسنده درباره ماهیت زبان است؛ ماده اولیه ترجمه زبان است و بدیهی است که جهت گیری شخص درباره ماهیت زبان در تعریفی که وی از ترجمه و فرایند آن بدست می دهد تأثیر خواهد داشت. دیدگاهی که در این کتاب نسبت به ماهیت زبان اتخاذ شده دیدگاه سخن کاوی (Discourse Analysis) است. در چارچوب این نظریه، معنی و پیام، بجای اینکه مانند چیزی حاضری و پیش ساخته توسط عناصر زبانی رد و بدل شود، در جریان سخن (Discourse) و با توجه به کلیه عوامل درون متنی و برون زبانی متبلور می شود و متن، تنها نقش عامل برانگیزاننده روند سخن را دارد. در این چارچوب تعریفی که می توان از فرایند ترجمه بدست داد این است که «ترجمه عبارتست از فراهم آوردن امکانات داد و ستد بین نویسنده متن اصلی و خواننده متن ترجمه». در این تعریف از پیامدهای ناخواسته‌ای که اغلب گریبانگیر تعاریف ترجمه می شود اجتناب شده است. برای مثال در برخی از تعاریف به ایجاد تعادل میان پیام و معنی متون مبدأ و مقصد اشاره می شود در حالیکه، چنان که گفتیم، معنی یک متن چیز آمده و پیش ساخته‌ای نیست که از قالب یک زبان در قالب زبان دیگر ریخته شود. برقراری تعادل ترجمه‌ای یعنی بازآفرینی همه شرایط فرایند سخن مبدأ در چارچوب سیستم متونی زبان مقصد. با توجه به این تعریف، کتاب حاضر اجزائی را بعنوان ابعاد اصول تعادل ترجمه مورد بحث قرار داده است. این اجزاء عبارتند از:

- واژگان (Vocabulary): در اینجا لایه‌های معنایی کلمات، تفاوت‌های احتمالی این لایه‌های معنایی در کلمات فارسی و کلمات متناظرشان در انگلیسی، شرایط حاکم بر تعادل واژگانی در ترجمه و مشکلات برقراری تعادل واژگانی بین فارسی و انگلیسی مورد بحث قرار گرفته است.
- ساختار (Structure): در این قسمت ابتدا منظور از ساختار و اجزای تشکیل دهنده ساختار مورد بحث قرار گرفته و سپس عناصر ساختاری و نقش آنها در زبانها مقایسه شده است.
- بافتار (Texture): منظور از بافتار، ساختار متن است، ساختاری که موجب بهم پیوستگی جملات یک متن

شده و آنها را از چند جمله نامربوط متمایز می‌سازد. از جمله اجزای تشکیل دهنده بافتار چهار جزء تشریح شده است: سازمان عناصر آشنا - ناآشنا (Thematization Strategies)، انسجام متنی (Textual Cohesion)، طرح متنی (Schematic Structure) و خصوصیات شبه زبانی (Paralinguistic Features)

- معنی جمله و معنی کلام (Sentence meaning vs. Utterance meaning): منظور از معنی جمله، معنی تحت‌اللفظی جمله و منظور از معنی کلام مقصود نویسنده می‌باشد. گاه این دو نوع معنی بر هم منطبق می‌باشد، مانند «در را باز کنید» که منظور گوینده ممکن است عیناً همان معنی تحت‌اللفظی جمله باشد. ولی گاه ممکن است برای رساندن همان معنی از جمله «هوای اطاق خوب نیست» استفاده شود که در این صورت بین معنی جمله و معنی کلام فاصله می‌افتد (دوگانگی میان معنی و مقصود را در مقالات بعدی تحت عنوان میزان غیر مستقیم بودن کلام (Degree of indirectness) مطرح نموده‌ام.

- گونه‌های زبان (Language varieties): در اینجا گونه‌های مختلف زبان و وظایف مترجم در مقابل گونه زبانی متن مبدأ مورد بحث قرار گرفته است.

- تأثیر ادراکی (Cognitive effect): منظور از تأثیر ادراکی مجموعه ویژگیهای متن است که در میزان درک آن متن توسط مخاطب و نیز در میزان ثبت پیام درک شده از آن در ذهن مخاطب تأثیر می‌گذارند.

- تأثیر ادبی (Literary effect): منظور از تأثیر ادبی مجموعه ویژگیهایی است که یک متن ادبی را از متن غیر ادبی متمایز می‌سازد.

- پیش‌تصورات (Presuppositions): منظور از پیش‌تصورات یک جمله، پیام یا معنایی است که بدون آنکه توسط آن جمله بطور آشکار بیان شده باشد از آن جمله فهمیده شود.

ضروری می‌دانم که توجه صاحب‌نظران و خوانندگان ارجمند را به چند نکته جلب نمایم:

الف - اجزاء فوق جدا از هم عمل نمی‌کنند بلکه همه اجزاء در ارتباط با هم در آفرینش شرایط سخن معادل زبان مبدأ (و نه معنی و پیام معادل متن مبدأ) نقش دارند و خواننده متن ترجمه ضمن روبرو شدن با این شرایط با متن ترجمه به داد و ستد زبانی می‌پردازد.

ب - اجزای فوق را نباید شرایط تعادل ترجمه‌ای بحساب آورد بلکه این اجزاء عمدتاً (در چارچوب گرایشهای نوین زبانشناسی) ابعادی هستند برای توصیف و تبیین اصول ترجمه. و لذا نباید تصور شود که مترجم باید این اجزا را در امر برقراری تعادل ترجمه‌ای عیناً باز آفرینی نماید.

ج - از آنجا که هر زبان دارای نظام مخصوص بخود می‌باشد و در نتیجه تفاوت‌هایی ممکن است بین زبانها از نظر قالب‌بندی ابزارهای زبانی (آوایی، دستوری و معنایی) و ارزش کاربردی آنها وجود داشته باشد نباید تصور شود که مترجم می‌تواند و باید در جریان ترجمه جزء به جزء عمل کند و مثلاً کلمه به کلمه، ساختار به ساختار، بافتار به بافتار و گونه به گونه ترجمه نماید. روش مترجم در چارچوب نظریه سخن کاوی باید این باشد که اجزاء و ترفندهای متنی (textual strategies) زبان مبدأ را به دقت در چارچوب سخن مبدأ بررسی

کند و نقش سخنی و متنی (discoursal & textual function) آنها را مورد شناسایی قرار بدهد و سپس ترندها و نقش‌های معادل در چارچوب متنی زبان مقصد را بازآفرینی کند. در انجام این کار چه بسا مجبور شود بعوض جایگزینی جزء به جزء (یعنی جایگزینی اجزای زبان مبدأ با اجزائی از زبان مقصد که بعنوان اجزاء متناظر با آنها شناخته شده‌اند) آزاد عمل کند و مثلاً ارزش و نقشی را که در زبان مبدأ در قالب دستور (grammar) عرضه گردیده در زبان مقصد در قالب واژگان بازسازی کند.

د- اجزاء یاد شده در این کتاب بعنوان ابعاد توصیف اصول تعادل ترجمه‌ای ارائه شده‌اند و چون زبانها دارای نظام‌های مستقلی هستند مترجم با آگاهی از این ابعاد و با توجه به تفاوت‌های احتمالی در نظام زبانهای مبدأ و مقصد می‌تواند ترفند مناسب ترجمه‌ای (Translation strategy) را اتخاذ نماید. البته ترفندی مقبول خواهد بود که در چارچوب ابعاد یاد شده باشد و در اتخاذ این ترفندها عواملی از قبیل نوع متن مورد ترجمه (text-type)، هدف ترجمه و خواننده ترجمه مترجم را راهبری و کمک می‌کند.

پیش‌نویس کتاب حاضر در سال ۱۳۶۷ به مرکز نشر دانشگاهی ارائه شد و از آن زمان تاکنون در مقالات و نوشته‌های دیگر اصول ارائه شده در این کتاب را بطور عمیق‌تر و مبسوط‌تر بحث کرده‌ام. (ر.ک Lotfipour-Saedi 1990, 1992, forthcoming). از جمله در نوشته‌های بعدی جزء «معنی جمله - معنی کلام» تحت عنوان میزان غیر مستقیم بودن (degree of indirectness) مطرح شده و جزء «پیش‌تصویر» در چارچوب اجزاء دیگر گنجانیده شده است. بعلاوه نظرات مبسوط‌تری در رابطه با ویژگیهای متون ادبی و ترفندهای ویژه این نوع متون مورد بررسی قرار گرفته و پیشنهاداتی برای ترجمه متون ادبی عرضه گردیده است.

کتاب حاضر شامل پنج فصل می‌باشد:

- در فصل اول پاره‌ای از مسائل زبانشناسی که مترجم را در شناختن ماهیت راستین زبان و عملکرد آن آشنا می‌سازد مورد بحث قرار گرفته است: مباحث عمده زبانشناسی، ساختمان جمله، نقش‌های زبان (دیدگاه فلسفی یا کوبسن (Jakobson) و هالییدی (Halliday))، انواع فاعل در جمله، معنی و اقسام آن (معنی ارجاعی، معنی تجربی، معنی سبکی، معنی احساسی، معنی انعکاسی، معنی همایشی (معنی موضوعی)، معنی‌شناسی ساختاری، ساختار لغوی زبان، روابط هم‌نشینی بین واژه‌ها، روابط جانشینی بین واژه‌ها (هم‌معنائی - تقابل معنائی - تقابل تکمیلی - تضاد - تقابل تناقضی - تقابل معکوسی - مشمولیت)، نظریه نسبیّت زبانی و سخن کاوی.

در فصل دوم بعد از اشاره‌ای مختصر به تاریخچه ترجمه، به موانع عمده موجود بر سر راه مطالعات ترجمه اشاره شده و سپس پاره‌ای از مسائل مربوط به ترجمه از دیدگاه نویسندگان و ترجمه‌شناسان مختلف مورد بررسی قرار گرفته است.

فصل سوم دیدگاههای مؤلف درباره ابعاد اصول تعادل ترجمه در چارچوب سخن کاوی را عرضه

می‌دارد که طی ۸ جزء در بالا بدانها اشاره شد.